

УДК: 159.942.98

Тетяна Вячеславівна Сінельнікова,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології,
Наталія Олександрівна Ворнік,
студентка факультету психологічної освіти,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна

ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МЕТОДОМ КАЗКОТЕРАПІЇ

У статті розглядається проблема агресивної поведінки в молодшому шкільному віці та особливості її корекції методом казкотерапії. Автори зазначають, що на прояви агресивної поведінки можуть впливати багато факторів, в тому числі вік, індивідуальні особливості, зовнішні фізичні та соціальні умови. Але вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників, відіграє її безпосереднє соціальне оточення. Найчастіше головною причиною агресивної поведінки дітей є небажання батьків розбиратися в її мотивах, байдужість до їх емоційного світу. Крім того, відзначається ефективність застосування для корекції агресивності в молодшому шкільному віці методу казкотерапії. Представлене у статті дослідження складається з кількох етапів: констатувального та формуального експерименту. В результаті психодіагностики у групі дітей молодшого шкільного віку констатується високий рівень агресії. Проведена авторами корекційна робота з елементами казкотерапії значно знизила агресивність за всіма її показниками. Результати казкотерапії з агресивними школярами свідчать про терапевтичний, розвиваючий, корекційний та виховний ефекти казки.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, молодший шкільний вік, психодіагностика, корекція, казкотерапія.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сьогодення в загальноосвітніх закладах є агресивна поведінка учнів молодшого шкільного віку. Адже розуміння механізму формування агресивних дій у дітей молодшого шкільного віку допомагає не тільки пояснити причини агресивної поведінки школярів, а й знайти засоби психологічного впливу на дитину, з'ясувати основні напрями психолого-педагогічної корекції та профілактики агресивних проявів у поведінці вже у початковій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури (А. Д. Гонєєва, Н. І. Ліфінцева, А. А. Осіпова та ін.) дозволяє представити метод казкотерапії як один з найбільш ефективних у корекційній роботі з дитячою агресивністю. Казкотерапія, звичайно, найбільш дитячий метод, тому що він звернений, в першу чергу, до внутрішнього світу дитини. Через сприйняття казок батьки та психологи можуть виховувати дитину, розвивати її творчу уяву, надавати знання про закони життя і способи прояву творчої сили та фантазії.

Отже, метою статті є дослідження агресивності в молодшому шкільному віці та особливості її корекції методом казкотерапії.

Виклад основного матеріалу. Слово «агресія» (aggression) походить від слова *ad gradi* (де *ad* - на, *gradus* - крок), яке в буквальному сенсі означає «рухатися на», «наступати». Агресія – це усвідомлені дії, якими мають намір завдати шкоди іншій людині, групі людей або тварині [5]. Е. Фромм визначає агресію як заподіяння шкоди не тільки живому, але і будь-

якому неживому об'єкту. Агресивна поведінка людини є, насамперед, реакцією на фізичний і психічний дискомфорт, стреси, фрустрації. У теорії, що запропоновано психологом А. Бандурою, агресія розглядається як специфічна соціальна поведінка, яка часто засвоюється і підтримується в сімейній ситуації. Зокрема, було доведено, що батьківська поведінка може виступати в якості моделі агресії й що саме у агресивних батьків зазвичай бувають агресивні діти [1].

Агресивність молодшого школяра проявляється в широкому діапазоні від різких висловлювань до фізичних дій як до дорослих, так і до однолітків. Адаптація до вікових вимог нерідко супроводжується різними проявами агресивної поведінки. У цілому дитяча агресивність є зворотньою стороною беззахисності. Прагнучи справитися зі своїми страхами, дитина вдається до захисно-агресивної поведінки [5].

Важливою умовою успішної психолого-педагогічної роботи може стати переведення дитячої агресивності в соціальну активність наступним чином: сублимація активно негативної поведінки в ігрову, трудову, пізнавальну діяльність; перенесення руйнівних дій з об'єктами на неживі природні матеріали (пісок, воду, глину, пластилін тощо); пояснення недоцільності поведінки і вчинків, що ведуть до насильства і жорстокості; вираження співпереживання і співчуття; показ зразка поведінки, за допомогою якого зупиняються деструктивні дії; розповідь казок або надання можливості дитині складання власних історій щодо ситуації.

До казок у своїй діяльності звертались відомі зарубіжні та вітчизняні психологи: Р. Азовцева, Е. Берн, Е. Гарднер, Т. Зінкевич-Євстігнеєва, Е. Лісіна, А. Менегетті, М. Осоріна, Е. Петрова, Е. Фромм, К.Г. Юнг та інші.

Казкотерапія є окремим напрямом психокорекційної практики. Її завданням є об'єктивізація проблемних ситуацій, активізація внутрішніх ресурсів, потенціалу особистості. Метод казкотерапії може використовуватися як психодіагностичний та психокорекційний засіб. Казкотерапію вважають найбільш делікатним методом психотерапії. Він працює без обмежень (за віком, статтю тощо) й виконує три важливі функції: діагностичну, прогностичну та терапевтичну [4]. Розрізняють такі основні прийоми роботи з казкою (за Т. Зінкевич-Євстігнеєвою) [2]: 1) аналіз казок; 2) розповідання казок; 3) переписування казок; 4) постановка сюжету казок за допомогою ляльок; 5) складання казок.

Цінність казок для психокорекції та розвитку особистості дитини полягає у наступному: відсутність прямих моральних повчань; образність і чарівність; досвід багатьох народів та поколінь; доступність для дитячого розуміння.

Отже, казкотерапія може стати й ефективним методом роботи з дитячою агресивністю.

З урахуванням мети та завдань нашого дослідження, а також після проведення аналізу діагностичного матеріалу, ми відібрали 5 методик діагностики агресії: методика «Крокодили», «Неіснуюча тварина» М. З. Друзкевич, графічна методика «Кактус», агресивність (модифікація тесту Розенцвейга) та методика «Анкета для педагога» Г. П. Лаврентьева, Т. М. Титаренко.

Базою дослідження виступила Орлівська ЗОШ І-ІІІ ступенів Одеської області. В експерименті приймали участь 25 учнів 4 класу.

Результати діагностики за методикою «Крокодили» свідчать, що серед респондентів виявлено 52% дітей з високим рівнем тривожності; 40% мають високий рівень агресивності; у 4% опитуваних виявлена ситуативна агресія; у 56% - відмічено відчуття неповноцінності (незахищеності); депресивний стан присутній у 4% дітей.

Результати діагностики за методикою «Неіснуюча тварина»: виявлено 32% дітей з високим рівнем агресії, у решти виявлений низький рівень агресії. Діти з високим рівнем агресивності намалювали великі зображення, зняряддя нападу (зуби, когті, роги), двох тварин – одна нападає, інша тікає. Всі ці елементи є ознакою ворожості, агресивності, невміння контролювати емоційний стан.

Результати діагностики за графічною методикою «Кактус» вказують на агресивність – 40%; імпульсив-

ність – 32%; егоцентризм (прагнення до лідерства) – 64%; невпевненість в собі, залежність – 16%; демонстративність, відкритість – 60%; скритність, обережність – 36%; оптимізм – 80%; тривожність – 28%; інтровертованість – 96%; прагнення домашнього захисту, відчуття сімейної спільності – 88%; відсутність прагнення до домашнього захисту, відчуття самотності – 12%.

За результатами діагностики за методикою «Агресивність» (модифікація тесту Розенцвейга) прояв агресії (в ситуації в сім'ї, в школі, з однолітками) було виявлено у 20% досліджуваних дітей.

Результати діагностики за методикою «Анкета для педагога» (Г. П. Лаврентьева, Т. М. Титаренко) свідчать: 24% дітей мають високий рівень агресії; 76% - низький рівень.

Аналіз результатів проведеного нами дослідження дозволяють стверджувати, що в більшості респондентів молодшого шкільного віку переважає високий рівень агресивності. Дітям з високим рівнем агресії частіше притаманна поведінка, котра включає фізичну агресію. Аналіз психодіагностичного дослідження дозволяє констатувати необхідність застосування у школах та інших дитячих закладах спеціальних корекційних заходів.

У нашій роботі представлена корекційна програма щодо зниження шкільної агресивності методом казкотерапії. Програма складається з 10 корекційних занять для дітей молодшого шкільного віку. Тривалість кожного заняття складає 1 годину.

Використання казок як основи програми дозволяє дитині на вербальному та емоційному рівні зрозуміти такі категорії, як-от: доброта, дружба, взаємодопомога, програти роль сильного та слабого, відчуття себе на місці іншого та оцінити свій вчинок із різних боків. Також використання казок допомагає дитині іншими очима поглянути на навколишній світ та близьких людей [33, 45, 11]. Одним із головних завдань нашої програми є допомога дітям відчуття цінності спілкування з однолітками та повернути їх до читання казок. Тут представлені заняття, що містять ігри на взаємодію, довільні та тематичні ігри – драматизації, рольове програвання моделей бажаної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, психогімнастику, метафоричні етюди – релаксації, довільне та тематичне малювання, бесіди, приговорювання казок та розповідей та ін. Програма будується за зразком класичної схеми тренінгу, адаптованого для даної вікової категорії дітей. Перші заняття розпочинаються з обговорення правил поведінки під час заняття, що дає своєрідну настанову на майбутню роботу та допомагає при вирішенні непередбачуваних ситуацій під час заняття.

Таблиця 1.

**Корекційна програма з елементами казкотерапії, спрямована
на зниження агресивної поведінки молодших школярів**

№ з/п	Назва заняття	Мета заняття	Вправи	Кількість годин
1	Знайомство з чарівною країною	Познайомитись з дітьми. Налаштувати на спільну роботу. Зацікавити в подальшій співпраці.	Знайомство. Створення казкового бейджика. Звідки Я? Різні герої казок. Якості героїв казок.	1
2	Сузір'я	Створення умов для згуртування колективу; надати дітям можливість розпочати внутрішню групову взаємодію, відчуття переваги взаємодії, взаємодопомоги.	Моє ім'я. Чарівні імена. Наші якості. Ось ти який! Релаксація «Килим-літак»	1
3	Мандрівка на чарівну галявину. Пісочна терапія.	Згуртування дітей, створення атмосфери групової довіри та прийняття, формування навичок групової комунікації, зняття психоемоційної напруги.	Карта-мандрівка. Дивовижні ляпки на піску (робота з сухим та мокрим піском). Релаксація.	1
4	Жила-була дівчинка, схожа на вас...	За допомогою казки виявити та опрацювати внутрішні проблеми дитини.	Читаємо та малюємо казку разом. Подаруй квіточку. Релаксація «Слухаємо тишу»	1
5	Це наша казка!	Активізація творчого мислення, уяви та фантазії, розвиток довільної уваги, тренування вольових якостей: вміння чекати, слухати; активізація кращих рис дитини, чуттєвості; зняття емоційної та тілесної напруги.	Казка навпаки. Спробо розповісти казку з кінця.	1
6	Казки нового типу	Активізація творчого мислення, уяви та фантазії, розвиток довільної уваги, тренування вольових якостей: вміння чекати, слухати; активізація кращих рис дитини.	Створення казки «Діти в комп'ютерній грі».	1
7	Ми створюємо казку!	Активізувати творче мислення дитини.	Шукаємо героя. Створення сюжету за допомогою карт Проппа. Презентація проекту спільної казки.	1
8	Наша казка буде доброю!	Створення проекту казки та малювання.	Індивідуальне та групове малювання казки.	1
9, 10	Дива казок	Демонстрація виконаних дітьми проєктів.	Виставка та презентація проєктів власних казок.	2

Казкотерапевтичні техніки найбільш доцільні у роботі з дітьми початкових класів. У нашій корекційній програмі ми використали наступні казкотерапевтичні техніки:

1) розповідання казок:

- розповідь групі нової або відомої казки від третьої особи.

- групова розповідь казки, відомої всій групі.

2) створення власної казки.

3) групове складання та малювання казки.

Процес групової розповіді та малювання казки дає важливу інформацію про те, як розподілилися між

дітьми ролі в групі: хто лідер, хто прагне привернути до себе увагу, хто хоче залишатися в тіні, хто нав'язує свою думку, а хто прислухається до думки інших. Спостереження за процесом «малювання» дає інформацію про згуртованість групи.

4) казкова лялькова терапія та драматизація казки.

У казковій терапії надзвичайно важливим є сам процес створення ляльки – процес творення нового казкового життя. Створення власної ляльки дозволяє дитині творчо розкритися, проявити свої приховані здібності, відчуття впевненість та задоволення, розши-

рити комунікативні здібності. Перед початком роботи важливо пояснити дітям, що жодна лялька не є гіршою чи кращою за інших. Так само, як і кожна дитина у групі, кожна лялька є індивідуальною та неповторною, а тому й цінною сама по собі.

5) дидактична гра як один з методів казкотерапії.

Отже, після проведення нашої корекційної програми з елементами казкотерапії ми провели повторну психодіагностику дітей [2, 3, 5].

Результати повторної діагностики після корекції представлені нижче:

Таблиця 2.

Результати дослідження за методикою «Крокодил» до та після корекції

Рівень вираженості показника	До корекції	Після корекції
Високий рівень тривожності	52%	12%
Високий рівень агресії	40%	8%
Ситуативна агресія	4%	-
Відчуття неповноцінності (незахищеності)	56%	8%
Депресивний стан	4%	-

Таблиця 3.

Результати дослідження за методикою «Неіснуюча тварина» до та після корекції

Рівень агресії	До корекції	Після корекції
Високий	32%	-
Середній	-	8%
Низький	68%	92%

Таблиця 4.

Результати дослідження за методикою «Кактус» до та після корекції

Назви показників	До корекції	Після корекції
Агресивність	40%	12%
Імпульсивність	32%	8%
Егоцентризм (прагнення до лідерства)	64%	68%
Невпевненість в собі, залежність	16%	4%
Демонстративність, відкритість	60%	56%
Скритність, обережність	36%	20%
Оптимізм	80%	88%
Тривожність	28%	8%
Жіночність	40%	40%
Екстравертованість	4%	12%
Інтровертованість	96%	88%
Прагнення домашнього захисту, відчуття сімейної спільності	88%	96%
Відсутність прагнення до домашнього захисту, відчуття самотності	12%	4%

Таблиця 5.

Результати дослідження за методикою «Агресивність» (модифікація тесту Розенцвейга) до та після психокорекції.

Показники	До корекції	Після корекції
Прояви агресії	20%	8%
Без проявів агресії	80%	92%

Таблиця 6.

Результати дослідження за методикою «Анкета для педагога» до та після психокорекції.

Рівень агресії	До корекції	Після корекції
Високий	24%	4%
Середній	-	20%
Низький	76%	76%

Аналіз результатів дослідження дозволяє констатувати, що використання нашої корекційної програми з елементами казкотерапії сприяло гармонізації емоційного стану дітей, розвитку комунікативних здібностей, зменшенню рівня агресивності та заохотило дітей до читання книжок, а саме казок.

Теоретичне та емпіричне дослідження проблеми агресивності дітей молодшого шкільного віку та особливостей її психокорекції дозволили нам зробити наступні **висновки**:

- з'ясовано, що дітям з високим рівнем агресії частіше притаманна поведінка, котра включає фізичну агресію. Вони використовують у своїй поведінці заборонені заходи по відношенню до своїх однолітків. Варто відзначити також, що для цих дітей характерна неготовність до співпраці та компромісу. Агресивних дітей об'єднує одна загальна властивість – нездатність розуміти інших людей. Вони не в силах дотримуватися правил гри, підтримувати інших. При поси-

ленні конфлікту дратуються, в них відсутній самоконтроль.

- у результаті аналізу психолого-педагогічної літератури та проведеного нами дослідження визначено, що казкотерапія є ефективним методом корекції дитячої агресивності. Після проведення нашої корекційної програми з елементами казкотерапії, яка підбиралася та складалася для делікатного впливу на поведінку агресивних дітей, відбулася заміна неефективного стилю поведінки на більш конструктивний та толерантний. Різноманітність форм роботи з казками, а також багатогранність смислів однієї і тієї ж казки створюють ідеальні умови для розробки та проведення заходів в дитячих та освітніх установах з використанням технік казкотерапії.

Подальші дослідження з розглянутої проблематики ми вбачаємо у напрямку розробок ефективних методів корекції з елементами казкотерапії для різних вікових категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бреслав, Г. Е. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: науч. пособие для специалистов и дилетантов / Г. Е. Бреслав. – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.

2. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2000. – 185 с.

3. Оклендер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии: Перев. с англ. / В. Оклендер. – М.: Независимая фирма «Класс», 2003. – 336 с.

4. Осипова А. А. Общая психокоррекция. Учебное пособие / А. А. Осипова. – М.: Сфера, 2002. – 510 с.

5. Севастьянова, Т. В. Позбавляємося від агресії за допомогою гри / Т. В. Севастьянова // Дошкільне виховання. – 2008. – № 12. – С. 77-80.

REFERENCES

1. Breslav, G. Y. (2007). *Psikhologicheskaya korrektsiya detskoj i podrostkovoї agressivnosti: naych. posobie dlya spetsialistov i diletantov [Psychological correction of child and adolescent aggression: guidelines for professionals and amateurs]*. Saint Petersburg: Publishing House "Rech" [in Russian].

2. Zinkevich-Yevstigneeva, T. D. (2000). *Praktikum po skazkotterapii [Workshop on fairy tale therapy]*. Saint Petersburg.: Publishing House "Rech" [in Russian].

3. Oklender, V. (2003). *Okna v mir rebenka: Rukovodstvo po detskoj psixoterapii [The windows in the*

child's world: Guidelines to Child Psychotherapy]. Moscow: Nezavisimaya firma "Class" [in Russian].

4. Osipova, A. A. (2002). *Obshchaya Psikhokorreksiya. Uchebnoye Posobiye [General psychocorrection. Workbook]*. Moscow: "Sfera" [in Russian].

5. Sevastyanova, T. V. (2008). *Pozbavlyayemosya vid agresii za dopomogoyu gry [Getting rid of aggression through playing]*. *Doshkilne vihovannya – Preschool education, 12*, 77-80 [in Ukrainian].

Татьяна Вячеславовна Синельникова,

кандидат психологических наук, доцент кафедры теории и методики практической психологии,

Наталья Александровна Ворник,

студентка факультета психологического образования,

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,

ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина

ДИАГНОСТИКА И КОРРЕКЦИЯ АГРЕССИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ МЕТОДОМ СКАЗКОТЕРАПИИ

В статье рассматривается проблема агрессивного поведения в младшем школьном возрасте и особенности его коррекции методом сказкотерапии. Авторы отмечают, что на проявления агрессивного поведения может влиять множество факторов, в том числе возраст, индивидуальные особенности, внешние физические и социальные условия. Однако, определяющую роль в формировании агрессивного поведения личности, по мнению большинства исследователей, играет ее непосредственное социальное окружение. Часто основной причиной агрессивного поведения

детей становится нежелание родителей разбираться в его мотивах, равнодушие к эмоциональному миру ребенка. Также в статье рассматриваются психологические особенности агрессивных детей и отмечается, что таких ребят отличает неадекватная самооценка – завышенная либо заниженная. Вместе с тем отмечается, что у агрессивных школьников более существенные расхождения между их самооценкой и ожидаемой оценкой со стороны сверстников. Также авторы подчеркивают, что отличительной чертой агрессивных детей часто является их негативное отношение к ровесникам. Другой ребенок представляется им как конкурент, противник, как препятствие, которое необходимо устранить. В данном исследовании также отмечается эффективность использования для коррекции агрессивности в младшем школьном возрасте метода сказкотерапии. Представленное в статье исследование состоит из нескольких этапов: констатирующего и формирующего эксперимента. В результате психодиагностики у группы детей младшего школьного возраста констатируется высокий уровень агрессии. Проведенная авторами коррекционная работа с элементами сказкотерапии существенно снизила уровень агрессивности по всем ее показателям. Результаты использования сказкотерапии в работе с агрессивными школьниками свидетельствуют о терапевтическом, развивающем, коррекционном и воспитательном эффекте сказки. Авторы также подчеркивают, что использование сказки в процессе воспитания детей младшего школьного возраста не только возможно, но и необходимо в силу деликатности и эффективности этого метода. Рассказывание, создание и рисование собственных сказок развивает творческое воображение. Разнообразие форм работы со сказками, а также многогранность смыслов одной и той же сказки создают идеальные условия для разработки и проведения мероприятий в детских и образовательных учреждениях с использованием техник сказкотерапии. Дальнейшие исследования авторы видят в направлении разработок эффективных методов коррекции с помощью сказкотерапии для различных возрастных категорий.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, младший школьный возраст, психодиагностика, сказкотерапия.

*Tetiana Sinelnikova,
PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
Nataliia Vornik,
student, Faculty of Psychological Education,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

DIAGNOSTICS AND CORRECTION OF AGGRESSIVENESS OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN BY FAIRY TALE THERAPY

The article deals with the problem of aggressive behavior in primary school age and peculiarities of its correction by fairy tale therapy. The authors note that manifestations of aggressive behavior can be caused by many factors, including age, individual characteristics, ambient physical and social conditions. However, the decisive role in the formation of aggressive behavior of a person, according to most researchers, is played by his/her immediate social environment. Often the main cause of the aggressive behavior in children is rooted in reluctance of parents to understand its motives, indifference to emotional world of a child. Also, the article deals with psychological peculiarities of aggressive children. It has been noted that such children are characterized by inadequate self-esteem (it can be overstated or understated). Moreover, aggressive pupils tend to have more significant discord between their self-esteem and expected regard from peers. Also, the authors note that the defining feature of aggressive children is often their negative attitude towards peers. They consider other children as competitors, opponents, obstacles to be removed. The authors also note the effectiveness of the use of fairy tale therapy as a method to correct aggressiveness in primary school age. The research presented in the article involves several stages: the summative and formative assessment. Psycho-diagnostics of the group of primary school children reveal high level of aggression. Correctional work conducted by the authors, that engaged elements of fairy tale therapy substantially reduced the level of aggressiveness in all its parameters. The results of fairy tale therapy utilization in dealing with aggressive pupils attest therapeutic, developing, correctional and educational effect of a fairy tale. The authors also emphasize that the use of fairy tales in the process of education of children of primary school age is necessary because of the sensitivity and effectiveness of this method. Storytelling, creating and drawing own stories develop creative imagination. A variety of forms of work with fairy tales, as well as the diversity of meanings of the same tale creates favourable conditions for the development and implementation of activities in child educational institutions using techniques of fairy tales therapy. The further researches are aimed at the development of effective methods of correction by means of fairy tale therapy for different age categories.

Keywords: aggressiveness, aggressive behavior, primary school age, psycho-diagnostics, fairy tale therapy.

Подано до редакції 18.01.2016

Рецензент: д. психол. н., проф. Л. П. Журавльова